

НАРОДНОПОЕТИЧНІ ЖАНРИ В ІСТОРИЧНІЙ РОМАНІСТИЦІ РАЇСИ ІВАНЧЕНКО

Специфіка творчого труда історичного романіста передбачає опрацювання великої кількості різнорідних матеріалів, серед яких важливу роль «свідків» відіграють, зокрема, твори усної народної творчості, оскільки саме вони є застиглими формами, в яких відбито реальне життя та звичаї давніх слов'ян.

Одними із найдавніших жанрів усної народної творчості є пісні, казки, приказки, прислів'я, заклинання, замовляння, молитви. Певна кількість їх збереглася до нашого часу. Вони є вдачним матеріалом для творців історичних романів. Складність використання цього матеріалу полягає у відтворенні жанрів найбільш віддалених часів. Так, Раїса Іванченко у розмові з М. Ільницьким зауважила: «Якби Ви знали, як нелегко добирати подібний матеріал для ранньої історичної епохи. На жаль, у нас нема спеціальних досліджень про усну народну творчість часів Київської Русі. Доводиться відшуковувати й перелічувати величезну кількість різних публікацій, які розкидані в найрізноманітніших збірниках і дореволюційного часу, і нашої доби. Не знаю, якої думки наші дослідники – фахівці фольклору, але внаслідок давньої праці над фольклорним матеріалом я дійшла висновку, що найбільше народних пісень, співзвучних давньоруським часам, збереглося в українському фольклорі західно-українського регіону і білоруському» [1, 111].

Письменниця не випадково піднімає питання збереження найдавнішого фольклору. Твори усної народної творчості не тільки дають матеріал для пізнання давнього світогляду слов'ян, але й збагачують поетику творів, присвячених стародавній історії України.

З-поміж вищеназваних архаїчних жанрів найбільш вживаними в історичних романах Раїси Іванченко є пісні. Причому, у романі «Зрада, або Як стати володарем», який відображає найвіддаленіші часи (IX ст.), це переважно билини. У творі їх виконує син знаменитого лодійщика Величара Вадим під музичний акомпонемент гусел. Це епічні речитативні пісні переважно новгородського циклу.

«Під славним та великим Новим-градом,
По славному озеру по Ільменю
Плаває-пропливає сірий селезень,
Ніби ярий гоголь занурюється,
То плаває-пропливає да черлен-корабель
Новгородського молодця Славка Буслаєвича!» [3, 81].

У романах «Отрута для княгині», «Гнів Перуна» та «Золоті стрімена» переважає календарно-обрядова та родинно-побутова пісенність. Календарна обрядова поезія характеризується щорічною повторюваністю відповідно до пори року та характеру трудової діяльності людини. З-поміж жанрів календарно-обрядової поезії в романах Раїси Іванченко наявні веснянки. Ось як, зокрема, вмонтовано у художню канву твору обряд зустрічі весни у «Гніві Перуна»: «У ясний день Ярила – свято весни – найвродливіша з-поміж доволишніх поселян дівчина у такому ж золотому, з грядунці, вінку сідала на білого коня і їхала в поле. За нею ішли старі й малі. Парубки й дівчата співали пісні й дарували їй квіти. Вона мала задобрити Ярила-Сонце тими квітами й просити у нього принести всім урожай на їхні ниви. Дівчата й хлопці бралися за руки, ішли ряд на ряд.

- Ой ми в поле вийдем, вийдем,
- Ой ми з ладом вийдем, вийдем !
- Ой ми проса насієм, насієм...
- Ой ми з ладом насієм, насієм...» [2, 20].

Наведена строфа буде повторюватись упродовж роману ще двічі. Вона виринає у тексті твору у найважливіші моменти життя «найвродливішої дівчини» Гайки, як підсумок певного етапу життя.

З обрядів літнього циклу в романі «Отрута для княгині» широко представлені зразки русальних пісень. Обряд проводу русалок відбувався по Зелених святках. Щоб задобрити душі померлих дітей, люди розносили до лісу, в поле та до води їжу, а також співали пісень:

«Проводили русалочок, проводили,
Щоб вони до нас не ходили,
Та нашого житечка не ломили
Та наших дівочок не ловили!..» [5, 164].

В народі утвердилася точна дата відзначання одного з найголовніших свят – Купайла. Це давнє язичницьке свято краси, молодості й самоочищення влаштовувала молодь у ніч з 6 на 7 липня.

«Утонула Мареночка, утонула.
Та наверх кісонька зринула!
Оце тобі, водо-ріко, подарунок,
Щоб Купайло не топив наших дівок...»

Ту жертву – Марену – приносили річці-воді, щоб та не шкодувала поїти землю, коли на ній зріє врожай. А колісь, дуже давно колісь, люди й справді топили в річках найкрасивіших дівчат, щоб задобрити володарів урожаю – землю і воду» [5, 442].

Кінець літа пов'язаний у хліборобів-оратаїв із жнивими. В романі «Гнів Перуна» читаємо про заключний етап жнивварського обряду у дулібського народу: «Високий худий старець у довгій білій сорочці ходить навколо требища, потроху набирає зерна у жменю, силпе його на жар.

Попід дерев'яними стінами капища з колод, поставлених сторчма, впритул одна до одної, сиділи на лавах найстаріші поселяни Лепесівки й окольних селищ. Вони відбирали із снопів, що лежали коло них на землі, найкращі колоски й передавали молодим жницям, які сиділи тут же й, тихо співаючи, в'язали з тих колосків, дерев'яно, жовтоголових суцвіть безсмертника довгий вінок – бороду для бога Волоса. Наступної весни зернами з того вінка орачі почнуть засівати своє поле. А нині – вони славили цьогорічний урожай.

Добра нивойка була! Сто кіп жита зродила
і ще ся похвалила, копу перечинила.
Запрягайте воли, поїдем до діброви
Сосонки витинати, копоньки підпирати!» [2, 106].

Під Новий рік слов'яни співали колядки і шедрівки. Звичай «водити козу» підказує, що в романі «Гнів Перуна» читаємо зразок парубкоцької колядки:

«Ой попід лісом, попід темненьким,
Там ходить стадце сиве-вороне,
А за ним ходить гречний молодчик...» [2, 192].

Отже, в історичних романах Раїси Іванченко представлений пісенний супровід обрядів весняного, літнього та зимового циклів. Змалювання обрядів та їх «озвучення» (пісні) доволі органічно вплетено у художні тексти сприяють розвитку сюжетів, реальному відображенню зображуваної дійсності.

З родинно-побутової поезії заслуговують на увагу пісні весільного обряду. Серед них можна визначити пісні, що виконувались під час заручин:

«Одчиняй, батьку, ворота, їде на посад сирота,
Ніс серденько, як ножем крає, що батенька немає...» [2, 336],
пісню бояр і світилок:

«Соколонько з саду вилітає,
А Василько з двору виїжджає!..
Ой їхали бояри ряд по ряду.
А молодий Василько попереду!..» [6, 168];

пісню про викуп молодії:

«Ой станемо у таночок,
Одягнемо молодій зелений віночок,
А ти, парубче, не зівай,
Свою молоду у нас викупляй!...» [5, 59];

весільну пісню жартівливого характеру:

«Ой казали свати – багаті,
А вони та вбогії!
У них ноги кривоногії!
А самі пішки ішли,
Молодую – в мішку несли,
Світилку – в торбині,
Щоб не з'їли свині! І-і-х!» [4, 147].

Як доказ невмирущості пісні і безперервності життя, в епілозі роману «Золоті стремена» звучить коліскова:

«Ой люлі-люлі,
Та прилетіли гулі,
Та стали думать і гадать,
Чим нашу ясочку годувать...» [4, 426].

Одними з найпоширеніших у романах виступають пісні про кохання, про розлуку, про жіночу долю:

«Гей, туман яром по долині,
та по крутій горі,
гей, чи тужиш ти так за мною,
як я серце, по тобі?..
Гей, тужить батько, тужить мати,
та ще й тужить увесь рід,
гей, що ти мене, молодую,
в чужу сторону завів...» [2, 297]

Наявні в романі «Гнів Перуна» і коротенькі жартівливі пісні – це коломийки та частівки:

«Ой поїхав мій миленький до млина.
Я додому князенька привела.
Ой приїхав мій миленький уночі –
Застав мене із князеньком на печі!..» [2, 187].

Таким чином, Раїса Іванченко ще раз потвердила, що проблеми любові, щастя, взаємовідносин між чоловіком і жінкою є вічними. І були актуальними як для IX, X, XI, XIII так і для XIX ст.

Цікавим жанровим утворенням є пісня-заклинання. Це синтез двох жанрів. Один із головних героїв роману «Золоті стремена», Федір, стоячи перед дубом, звертався до доброго духа Росодавиці:

«Росодавице, Росодавице,
Оберни до мене ти своє лице...
Віджени від нас чорне вороння,
Хай зелом проросте золоте зерня...
Золоте зерня заколоситься
Росою срібною вмється
Сонечком теплим вигріється,
Усім добрим людям щастям-здоров'ям
Обернеться...» [4, 19]

Від пісні-заклинання доречно перейти до окремого жанру словесного фольклору – заклинання, закляття, замовляння. Ці усталені вислови можна назвати первісними молитвами. В них, як правило, зверталися до богів язичеського пантеону (Рода, Перуна, Стрибога, Світовиди, Хорса, Лади), а також до землі, до неба, до ріки, до місяця, до зорі і т. д. Однак в романі «Гнів Перуна» ми читаємо закляття, в якому героїня, Ніга Коротка, одночасно звертається і до Світовиди, і до Христоса. Очевидно, це пов'язано із приходом нової релігії – християнства. Люди ще пам'ятали «старих богів», але у безвиході починали вірити в «нового» Бога.

« – Охо-хо! Всевидящий боже Світовиде. І ти, Христос, син чоловічеський і милостивий. Все бачите, все знаєте. Зніміть прокляття із душі невинної і чистої. Хмарою закрийте її від клятого бога Чорнобогового, небесами накрийте, на главу красне сонце покладіте, підпережіть зірницями, частими зорями обтичте, гострими стрілами від усякого злого умислу порятуйте... – Ніга підняла обличчя догори, примружила сліпнучі очі до надвечірнього неба і знову шепотіла: – І ти, мати моя, Вечірня Зоре. Як сама тихо гаснеш-зникаєш, тако щоб і злоба людська погасла в серцях до нас, бідних, у

ворогів і надругателів наших. Тако щоб і скорб наш ізійшов-погас-
нув Уйми-усмири ворогів наших, обпечи у супостатів серце...» [2, 238]

Як бачимо, у замовляннях зверталися, у формі красномовного порівняння, до вищих сил для вирішення буденних проблем.

Справжньою енциклопедією народного життя називають ще один з найдавніших жанрів – приказки і прислів'я. На думку відомого вченого О. Потебні, прислів'я є стислим узагальненням тривалого спостережень і стає поетичним образом. У романістиці Раїси Іванченко ми спостерігаємо прислів'я і приказки, у яких виражено стосунки між людьми:

«Чий хліб їси, тому вірно й служи» [4, 66],

«Наплювали в мою криницю – пийте самі з неї» [4, 85],

«Бояринова воля – смерду воривка» [4, 115],

«З чужої долоні не нап'єшся!» [4, 125].

Певну кількість складають прислів'я та приказки про рослинний і тваринний світ:

«Вовк вівці не товариш» [3, 113],

«Дурне зілля не сій – само вродить» [2, 22],

«З воронячого яйця орел не вилупиться» [4, 371],

«Лисиця також дає обітницю, поки у пастці сидить...» [4, 388],

«Не погнітивши бджіл, меду не їдять» [4, 128].

Тема нездійсненності людського щастя, пошуку місця людини у суспільстві пронизують усі романи Раїси Іванченко:

«Не родися вродливим, а родися щасливим!» [2, 235],

«Добра людська пам'ять – найбільша слава достойному мужу» [2, 170],

«Правда людська – не межі людьми, а над ними» [2, 50],

«Після коня залишається сідло, після людини ім'я» [4, 206].

У романі «Гнів Перуна» спостерігаємо процес творення «примовки». В її основу лягла трагічна історія сім'ї Претичів з акцентом на останній представниці роду – Гайці. «Тільки й того, що примовка збереглася про неї: живуть бідаки, як у Претичевій хаті. Або: повно біди мають, як у Претичевій хаті» [2, 322].

Отже, Раїса Іванченко у своїх творах не тільки вдало використовує давні народнопоетичні жанри, але й показує яким чином вони формувались, що лягло в їх основу.

Таким чином, в історичній романістиці Раїси Іванченко наявні найдавніші фольклорні жанри як пісні, замовляння, прислів'я та приказки. Пісні здебільшого виконують часово-просторову функцію (вказують на місце і пору року). Прислів'я і приказки – виховно та характеризуючі (героя, ситуацію). Замовляння доповнюють алгоритм змальованих у романах часів. Названі жанри мають важливе історико-пізнавальне значення для письменника, який художньо досягає минувшину народу. Це й засвідчує, зокрема, історична романістика Раїси Іванченко.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Тільки на ґрунті історичної правди...» Розмова критика Миколи Ільницького з прозаїком Раїсою Іванченко // Жовтень. – 1986. – №12. – С. 102-112.
2. Іванченко Р. П. Гнів Перуна: Роман. – К., 1982.
3. Іванченко Р. П. Зрада. або Як стати володарем: Роман. – К., 1988.
4. Іванченко Р. П. Золоті стремени: Роман. – К., 1984.
5. Іванченко Р. П. Отрута для княгині: Роман. – К., 1995.
6. Іванченко Р. П. Клятва: Роман-хроніка. – К., 1971.
7. Потебня О. О. З лекцій теорії словесности. Байка, прислів'я, приповідка. – Харків, 1930.